

ADATOK A KORAI AVAR TEMETÉSI ÁLDOZAT SZOKÁSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ

LISKA ANDRÁS

A Békés megye régészeti topográfiája 4. kötetéhez végeztünk terepbejárást 1993. április 22-én, Gyulavári határában (a megszűnt gyulai és sarkadi járás). A Gyulavári 15. számú lelőhely az országhatártól alig 1 km-re, a Paradicsomdűlőben, két, szabályozás előtti folyómeder által közrefogott, alacsony kiemelkedésen helyezkedik el. A területről nagy számban gyűjtöttünk bronzkori, szkíta, valamint szarmata kori edénytöredékeket. A lelőhely D-i részén, a szántott, boronált felszínen nem mindennapi leletekre bukkantunk (1.sz. térképvázlat). Két darab hurkosfülű kengyel, egy csikózabla és egy hevedercsat feküdt egy csomóban. A tárgyakat valószínűleg az eke fordította a felszínre, helyzetük a megtalálásig nem változott. A leletek felszedése után a szántott földet megmozgattuk, ám sem közvetlen közelükben, sem távolabb, más, a vastárgyakhoz köthető leletet nem találtunk.¹

A leletek leírása.²

1 – 2. Hurkosfülű, kerek talpú vas kengyelpár. Mindkét kengyel külső oldalán, a talpaló közepén egy borda húzódik hosszanti irányban. Száruk négyszögletes átmetszetű, az egyik darab kissé deformálódott (I. sz. tábla 3; 4).

M: 13,9 cm SZ: 12 cm Talp sz.: 3 cm; EFM 94.1.1. ltsz.

M: 14,5 cm SZ: 11,8 cm Talp sz.: 2,5 cm EFM 94.1.2. ltsz.

3. Csuklós szerkezetű, két tagból álló vaszabla (ún. csikózabla). Négyszögletes átmetszetű vaspalcából kovácsolták, egyik szára eltörött. (I. sz. tábla 2.)

H (ép szár): 11,6 cm; Karika átmérője: 3,8 cm EFM 94.1.3. ltsz.

4. Trapéz alakú, vas hevedercsat. Négyszögletes átmetszetű vaspalcából készítették. A pecek vége letörött, a csattest deformálódott. (I. sz. tábla 1.)

H: 3,9 cm SZ: 3,5 cm EFM 94.1.4. ltsz.

A lelőhelyen 1993. május 24–28-ig szondázó ásatást végeztünk abból a célból, hogy a feltárás során megtudjuk, a vastárgyak előkerülési helyének közelében található-e sír, temető, vagy egyéb olyan objektum, amelyből a kiszántott leletek származhattak.³

A II. számú kutatóárok D-i végében, a lószerszám tartozékok előkerülési helyének közvetlen közelében, kb. 60 cm mélységben egy szarvas-

marha és egy ló koponyája került elő. Körülöttük beásásra utaló elszíneződést nem tapasztaltunk. A szarvasmarha koponya felső része (a koponyatető) összetörött állapotban volt. A lókoponya felső része a szarvasmarha koponya mellett feküdt, alsó állkapcsa kb. 30 cm-rel távolabb, felfordítva helyezkedett el. Az állatkoponyák felszedése során, a szarvasmarha koponyától alig néhány centiméterre két edénytöredék került elő. Az egyik egy kézzel formált, durva kidolgozású, cseréptörmelékkal soványított, népvándorlás kori edény darabja, a másik egy világosbarna színű, korongolt, igen vékony falú, fényezett felületű, gepida kori, körte alakú bögre peremtöredéke.⁴

Lehetséges-e, hogy Gyulavári határában, egy, a Kárpát-medencében kevéssé, szinte csak szórványos leletekből ismert korai avar temetési áldozat maradványaira bukkantunk?

A steppei népek temetkezési szokásait vizsgálva, legutóbb Tomka Péter tekintette át a török, mongol, mandzsunguz, és finnugor népek halotti áldozathoz kapcsolódó régészeti és néprajzi forrásait (TOMKA 1986). Az említett népeknél elterjedt szokás volt, hogy a temetés, a sír behantolása után a halott számára a „másvilágra küldtek” különböző tárgyakat, a halotti tor maradványait, stb. Ezeket a „küldeményeket” általában a sír közelében, kis gödrökbe ásták el.

A tajnyikok klasszikus példái a türk kori, kurgánokba külön beásott gödrök, amelyekből lószerszámok, övkészlet, és egyéb leletek kerültek elő. A legismertebbek a Kuraj IV/I. kurgán (KISELEV 1949, 302), a tujahtai 4. kurgán (KISELEV 1949, 304–305), és a mongun-tajgai kurgánok (GRAČ 1960, 40–45). A felsorolt tajnyikok jellegzetessége, hogy a felszíntől kis mélységre vannak elásva, és embercsontok nélkül kerülnek elő. Ezek a „rejtekhelyek” lehetnek a temetkezésektől helyileg teljesen függetlenek is, mint pl. a baj-tajgai BT-59–5., szarmata kori kurgán is, amely már önmagában is rituális kurgán volt, hiszen valódi temetkezést nem tartalmazott. A türk korban, külön gödörben helyeztek el a kurgánban lószerszám tartozékokat, és fegyvereket (GRAČ 1966, 90–105; TOMKA 1986, 43).

A Kárpát-medence területéről is kerültek elő hasonló összetételű leletek. Általában kerek talpú, hosszúfülű, vagy hurkosfülű kengyelek, vaszabla, lándzsa, esetleg lószerszámveretek alkotják a leletegyütteseket. Ezeket első áttekintésében éppúgy az avar korszak legkorábbi szakaszához tar-

tozónak tartotta Kovrig Ilona (KOVRIK 1955, 36), mint Bóna István (BÓNA 1986, 165). A legutóbb Némethi Mária és Klima László gyűjtése alapján megjelent, az avar kori lovastemetkezéseket öszszesítő dolgozatban az ott „máglyalelet”-ként szereplő temetési áldozatok lelőhelyeivel kiegészítve a korábban ismerteket, 51-re emelkedett a tárgyalt rítus emlékeiként értékelhető lelőhelyek száma (NÉMETHI–KLIMA 1992).⁵

A potenciálisan a „máglyaleletek”, illetve a tajnyikok közé sorolt lelőhelyek eredeti közléseit megvizsgálva, azoknak a lelőhelyeknek a száma, amelyeket valóban e különleges áldozati rítus emlékeiként értékelhetünk, 8-ra csökkent. Ezek a következők:

1. Csengele–Jó járt (CSALLÁNY 1939, 129–131; CSALLÁNY 1953, 135–136; CSALLÁNY 1956, 98)
2. Csengőd (KOVRIK 1945, 10–13)
3. Devinska Nova Ves (Dévényújfalú, Szlovákia) (EISNER 1952, 108)
4. Gyulavári 15. sz. lelőhely (feltételeesen ide sorolva)
5. Imrehegy (TÓTH 1988, 26; TÓTH 1990, 150)
6. Mikebuda–Felsőpuszta (DARNAY 1899, 279; KOVRIK 1955, 37)
7. Orosháza–Aradi út (BÓNA 1965, 122)
8. Selenca (Bácsújfalú) (CSALLÁNY 1953, 133–141; KOVRIK 1955, 36)

Ezek azok a lelőhelyek, amelyekről adatokkal rendelkezünk arra vonatkozóan, hogy külön, embercsontok nélkül, esetleg égetve, kis mélységből előkerült leletegyüttesekről van szó. A többi, 43 lelőhely adataiból ezek egyértelműen nem derültek ki.⁶

A terepbejárás és az ásatás során, Gyulavári-ban az adott területen csak őskori és szarmata kori edénytöredékeket találtunk. A későbbi korszakokat csak a lószerszámok, és az említett edénytöredék képviselik. Mivel az állatkoponyák mellől előkerült gepida kori kerámia későbbi, mint a település objektumai, ezért az állatkoponyák valószínűleg nem a telephez tartoznak. Az állatkoponyáknak a vastárgyak előkerülési helyéhez való viszonya tisztázatlan, de a két objektum biztosan egymás közelében helyezkedett el, illetve valószínű, hogy ezek a leletek egyazon objektumból származnak. Összetartozásuk azonban egyértelműen nem bizonyítható.⁷

A Gyulavári 15. számú lelőhelyen kiszántott lószerszámok, és a feltételeesen hozzájuk tartozónak ítélt állatkoponyák tehát besorolhatók-e biztonságosan az említett hét lelőhely mellé, hiszen állat-

koponyákat, a Kárpát-medencében előkerült hasonló leletek mellett nem említene. A felsorolt lelőhelyek közül csak Csengelén, Imrehegyen és Gyulavári-ban vizsgálták meg a vastárgyak előkerülési helyének környékét, de állatkoponyák csak Gyulavári-ban kerültek napvilágra.

A korabeli nomád népek hitvilágában az általuk tartott állatoknak megkülönböztetett szerepük volt, ez tükröződik a temetéssel kapcsolatos szertatásaikban is. Az áldozati ló például egyrészt a halott lelkének elszállítója volt a túlvilágra, másrészt az elhunyt hátszállata, hiszen a túlvilági létet az evilági folytatásának tartották (KEREZSI 1987, 122).

A 7–8. századi karajakupovski kultúrából ismerünk „lókoponya temetést” (MAŽITOV 1981; TOMKA 1986, 41). Az Ural nyugati szélén, a 7. században megtelepülő nomád népcsoport temetkezéseinek jellemzője, hogy alacsony kurgánjaik, melyek a felszínből alig, vagy szinte egyáltalán nem emelkednek ki, egymástól viszonylag nagy távolságra lévő sírokat rejtenek. A kurgánok földjébe gyakran temettek külön gödörbe lófejet, illetve a klasszikusnak mondható tajnyikleletek is előfordulnak náluk: kengyel, zabla, fegyverek, szintén külön eltemetve. Leletanyagukban a korabeli steppei népek jellemző leleteit ismerhetjük fel: csontmerevítéses íjak, háromszárnyú nyílhegyek, P-függesztőfüles kardok, pajzs alakú verebtekből álló övgarnitúrák, stb. (MAŽITOV 1981, 28). A karajakupovski kultúrában meglévő hasonlóságok természetesen nem teljesen bizonyító értékűek a Gyulavári 15. számú lelőhely leleteit illetően, ám azt mindenképp jelzik, hogy a steppén létező szokás volt a halotti áldozatnak az a változata, mikor a sírtól függetlenül elásott gödörbe temették a halott számára a „másvilágra küldendő” lószerszám tartozékokat, fegyvereket, és a halotti tor után megmaradt állatkoponyákat.

A karajakupovski kultúrához hasonló rítusú, Gyulavári 15. sz. lelőhely avar korra keltezhető leletanyagának pontos időrendi besorolása nem lehetséges. A hurkosfülű kengyel, csikózabla, hevedercsat viszonylag hosszú időn keresztül, nagy területen általánosan elterjedt volt, ez nem ad módot a pontos keltezésre. A többi, fent felsorolt, kárpát-medencei, tajnyiknak tekinthető leletet az avar kor legkorábbi szakaszára keltezték a rítus belső-ázsiai párhuzamai, valamint az előkerült leletanyag általánosan elfogadott kronológiai elhelyezése alapján (BÓNA 1971, 240; 1986, 165).⁸

Jegyzetek

- 1 Köszönettel tartozom Szatmári Imrének, hogy a terepbejárás és ásatási anyagot feldolgozásra átadta.
- 2 A leletek a gyulai Erkel Ferenc Múzeumban (EFM) vannak a 94.1.1–94.1.4. leltári számon.
- 3 Az ásatás során több, a lelőhelyen előzetesen gyűjtött kerámiaanyaggal megegyező korú objektum került elő. Feltártunk egy szkíta kori és két szarmata kori gödröt. Mindkét korszak leletei között előfordultak korongolt és kézzel formált edények töredékei, a szkíta kori gödörből faragott csontgyöngy, átfűrt csonttű került napvilágra.
- 4 A meghatározásért B. Tóth Ágnesnek tartozom köszönettel.
- 5 Megjegyzendő, hogy a fent említett gyűjtésekben szereplő lelőhelyek többsége a századfordulón, illetve a század első évtizedeiben, ismeretlen, vagy homályos lelőköörülmények között múzeumba került tárgyakról ad hírt. Általában „lovassír tartozékaiként”, vagy csak egyszerűen „vasrégiségeként” említik a leleteket, az előkerülés részleteit nem ismertetve, ezért az ilyen, kevés információval ellátott lelőhelyeket nem lehetett az értékelésbe bevonni.
- 6 Az adatok hiánya nem jelenti azt, hogy biztosan nem temetési áldozat maradványai kerültek napvilágra.
- 7 Felmerült annak a lehetősége is, hogy az állatkoponyák tartozhatnak-e mégis a lelőhelyen előkerült szkíta, vagy szarmata kori telephez? A szkíta és a szarmata korban a ló kultusz legalább olyan jelentőséggel bírt, mint az avar korban. A szarmata kori telepeken előfordulnak önállóan lókoponyák. A Nagymágocs – Pap tanyai szarmata kori településen a 9. számú gödörben két ló állkapocs nélküli koponyája feküdt. A koponyák mellett volt még egy ló medencecsontja is. A két koponya nem egymás mellett, hanem kb. 30 cm-rel egymás alatt helyezkedett el. (Köszönet az ásató Vörös Gabriellának, hogy a dokumentációt megtekinthettem.) A szarmata korból ismert kőrákos síroknál, a sírt körülvevő árok betöltéséből néha kerülnek elő lókoponyák is. Ez a jelenség ebben az esetben is összefüggésbe hozható a halotti torral (KULCSÁR 1993).
- 8 Az említett karajakupovski kultúra, és a Gyulavári 15. sz. lelőhely viszonyában a rítus azonossága jelenthet-e kronológiai egyezést a földrajzilag távol elhelyezkedő lelőhelyek között? Ha az Ural nyugati lábánál felfedezett, 7. századi párhuzamot keltező értékűnek tekintjük, nem elvetendő a Gyulavári 15. sz. lelőhely tárgyalt leleteinek, illetve a további hét, kárpát-medencei temetési áldozat későbbre keltezésének lehetősége.

IRODALOMJEGYZÉK

BÓNA 1965

Bóna István: Későrómai és népvándorlás korszak in: Oroszáza története Oroszáza 1965. 114-135.

BÓNA 1971

Bóna István: A népvándorlás kora Fejér megyében in: Fejér megye története az őskortól a honfoglalásig 5. Székesfehérvár 1971. 221-313.

BÓNA 1986

Bóna István: Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896) in: Erdély története I–III. Budapest 1987. 107-235.

CSALLÁNY 1939

Csallány Dezső: Kora-avarkori sírleletek (Grabfunde der Frühawarzeit) FA I–II. 1939. 121-180.

CSALLÁNY 1953

Csallány Dezső: A bácsújfalusi avarkori hamvasztásos lelet. Adatok a kuturgur-bolgárok (hunok) temetési szokásához, és régészeti hagyatékához (Trouvaillie d'objets incinérés de l'époque avare a Bácsújfalú. Contributions a l'étude des rites funéraires et au legs archéologique des koutourgours-boulgares (huns) ArchÉrt 80. 1953. 133-141.

CSALLÁNY 1956

Csallány Dezső: Archäologische Denkmäler der Awarzeit in Mitteleuropa Budapest 1956.

DARNAY 1899

Darnay Kálmán: A Zala-szántói halmok és két magyar lovas sír ArchÉrt XIX. 1899. 277-280.

EISNER 1952

Jan Eisner: Devinská Nová Ves Bratislava 1952.

GRAČ 1960

A. D. Grač: Arheologičeskie raskopi v Mongun Tajge i issledovanija v centralnoj Tuve TTKAEE I. 1960. 40-45.

GRAČ 1966

A. D. Grač: Arheologičeskie rakopki v Sut-Hole i Baj-Tajge TTKAEE II. 1966. 90-105.

KEREZSI 1987

Kerezi Ágnes: A lóáldozat emlékei a Volga-Káma menti finnugor népek agrárkultuszában Doktori értekezés Moszkva 1987. Kézirat

KISELEV 1949

S. V. Kiselev: Drevnjaja istorija Južnoj Sibiri MIA 9. 1949.

KOVRIG 1945

Kovrig Ilona: Avar lószerszámveretek Csengődről (Pest megye) (Ferrures de harnais avare de Csengőd) Magyar Múzeum 1945. október 10–13. 48-49.

KOVRIG 1955

Kovrig Ilona: Adatok az avar megszállás kérdéséhez ArchÉrt 82. 1955. 30-44.

KULCSÁR 1994

Kulcsár Valéria: A kárpát-medencei szarmata Barbaricum temetési rítusa Kandidátusi értekezés Budapest 1993. Kézirat

MAŽITOV 1981

N. A. Mažitov: Južnij Ural v. VI–VIII. vv. Arheologija SSSR Moskva 1981. 23-29.

NÉMETHI-KLIMA 1992

Némethi Mária-Klima László: Kora avar kori lovastemetkezések (Frühawarzeitliche Reiterbestatungen) JAMÉ XXX–XXXII. 1987–1989 (1992) 173-239.

TOMKA 1986

Tomka Péter: A sztyepei temetkezési szokások sajátos változata. A hun halotti áldozat (Die eigenartige Variante der Begrabungswohnheiten den Steppen. Das hunnische Totenopfer) ARRABONA 22-23 1986. 35-57.

TÓTH 1988

H. Tóth Elvira: Elődeink a Duna–Tisza közén. A Kiskun-ság és környéke története a régészeti leletek tükrében Kecskemét 1988.

TÓTH 1990

H. Tóth Elvira: Négy évtized régészeti kutatásai Bács-Kiskun megyében (1949-1989) (Archäologische Forschungen von vier Jahrzehnten) CUMANIA 12. 1990. 81-233.

BEITRÄGE ZUR FRAGE DES FRÜHAWARISCHEN BRAUCHS DES BESTATTUNGSOPFERS

Resümee

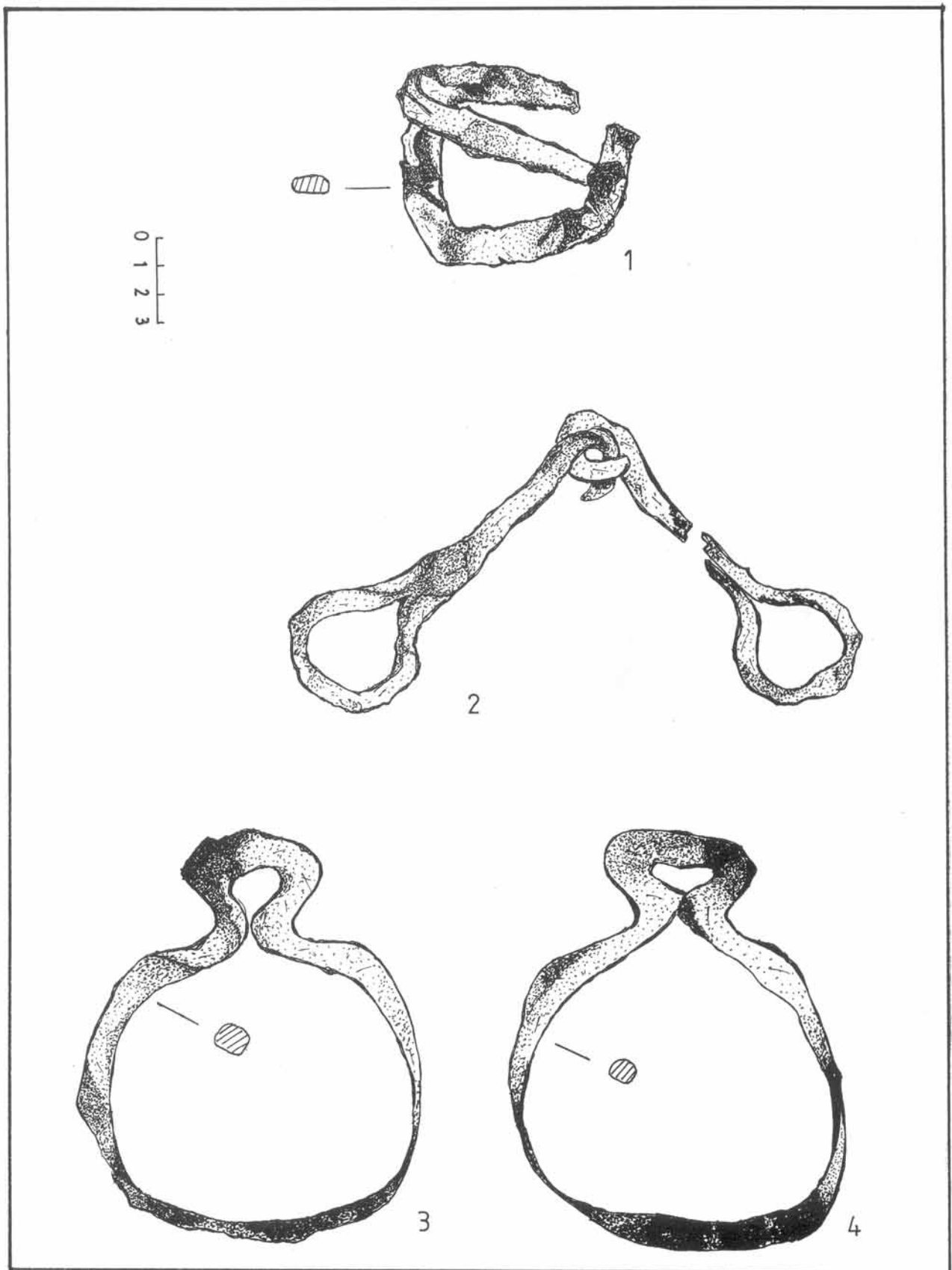
Bei einer Geländebegehung in der Gemarkung Gyulavári (Kom. Békés) wurden am 22. April 1993 zwei Steigbügel mit Schlingenöse, ein Fohlenzaum sowie eine Gurtschnalle als Streufunde aufgefunden, woraufhin wir den Fundort sondierten. In unmittelbarer Nähe der Stelle, wo die Eisengegenstände gefunden wurden, kamen in ca. 60 cm Tiefe der Schädel eines Rindes und eines Pferdes zum Vorschein. Wahrscheinlich ist, daß die Schädel zu den bei der Geländebegehung aufgefundenen Funden gehören, ihr Verhältnis zueinander ist jedoch ungeklärt. Die Eisengegenstände sind vermutlich als Reste eines frühawarischen Bestattungsopfers (Tajnik) zu bewerten.

Solche Tajniks, die von der Forschung als Nachlaß der frühesten awarischen Ansiedler im

Karpatenbecken betrachtet werden, kamen nicht nur in Innerasien, sondern auch an der Westseite des Ural ans Licht.

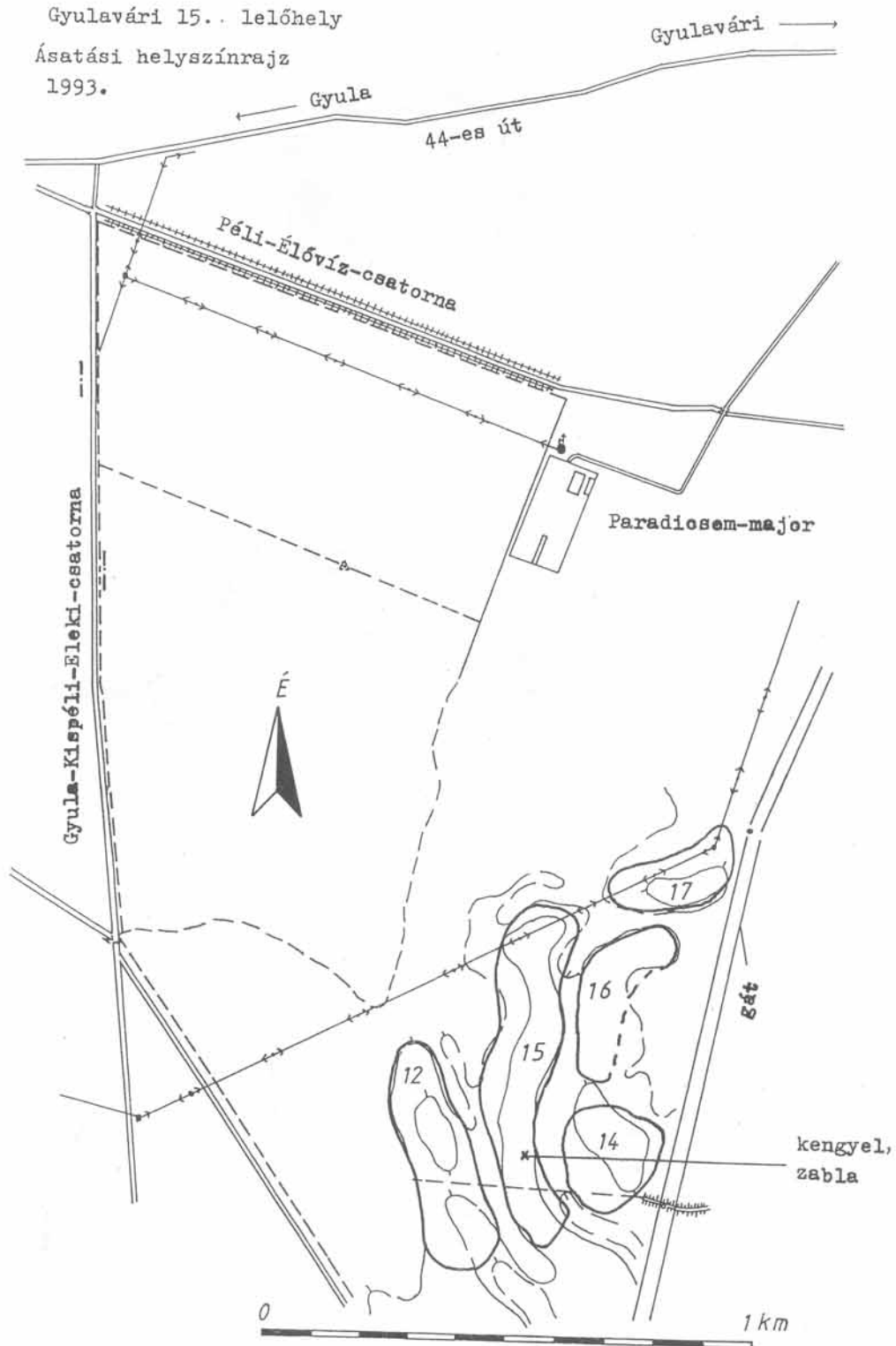
Bekannt ist diese Variante des Rituals aus der Karajakupovsk-Kultur des 7. Jahrhunderts: man bestattete das für den Toten auf seinen „Weg ins Jenseits“ vorgesehene Pferdegeschirrzubehör, die Waffen und die nach dem Totenopfer verbliebenen Tierschädel in einer vom Grab unabhängigen Grube.

Fraglich bleibt vorerst, womit sich die chronologische Abweichung zwischen den ins 6. Jahrhundert datierten Bestattungsopfern des Karpatenbeckens und den aus der Karajakupovsk-Kultur des 7. Jahrhunderts bekannten Tajniks erklären läßt.

I. tábla
A Gyulavári 15. sz. lelőhelyen, a felszínen talált leletek

Gyulavári 15. lelőhely
 Ásatási helyszínrajz
 1993.

I. sz. térképvázlat